TABU SO‘ZLARNING LINGVISTIK VA MADANIY XUSUSIYATLARI

Olimova Dilafruzxon Baxtiyorjon qizi
ORCID: 0009-0000-7719-6054
dilafruz5563793@gmail.com
O‘zbekiston Milliy Universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada tabu so‘zlarning lingvomadaniy hodisa sifatidagi mohiyati, ularning tarixiy kelib chiqishi hamda zamonaviy jamiyatdagi funksional xususiyatlari yoritilgan. Tabularning til, madaniyat, psixologiya va ijtimoiy munosabatlar bilan uzviy bog‘liqligi tahlil qilinadi. Shuningdek, tabu so‘zlarning evfemizmlar bilan aloqasi, nutq etiketi va madaniyatlararo kommunikatsiyadagi o‘rni ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari tabu hodisasining nafaqat til cheklovi, balki jamiyatning ma’naviy va axloqiy me’yorlarini aks ettiruvchi muhim lingvistik birlik ekanligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: tabu, evfemizm, lingvomadaniyat, nutq etiketi, ijtimoiy me’yor, madaniyatlararo muloqot

LINGUISTIC AND CULTURAL CHARACTERISTICS OF TABOO WORDS

Olimova Dilafruzxon Baxtiyorjon qizi
ORCID: 0009-0000-7719-6054
dilafruz5563793@gmail.com
National University of Uzbekistan

Abstract: This article explores the nature of taboo words as a linguocultural phenomenon, their historical origins, and their functional characteristics in modern society. It analyzes the intrinsic connection between taboos and language, culture, psychology, and social relations. Furthermore, it examines the relationship between taboo words and euphemisms, as well as their role in speech etiquette and intercultural communication. The research findings indicate that the phenomenon of the taboo is not merely a linguistic restriction, but an important linguistic unit that reflects the spiritual and moral norms of a society.

Keywords: taboo, euphemism, linguoculture, speech etiquette, social norm, intercultural communication

Kirish

Til inson tafakkuri va madaniyatining eng muhim ifodachisidir. Har bir xalqning dunyoqarashi, qadriyatlari, tarixiy tajribasi va ijtimoiy munosabatlari uning tilida

(cc) BY

mujassamlashadi. Til nafaqat muloqot vositasi, balki jamiyatning ma’naviy merosini avloddan-avlodga yetkazuvchi muhim madaniy hodisa hamdir. Shu nuqtai nazardan, tabu so‘zlar tilning o‘ziga xos qatlamini tashkil etib, jamiyat tomonidan taqiqlangan yoki cheklangan tushunchalarni ifodalaydi. Tabular ma’lum bir davr, jamiyat yoki madaniy muhitda nomaqbul deb hisoblangan so‘zlar, iboralar va nutqiy xatti-harakatlar bilan bog‘liq bo‘ladi. Bunday taqiqlar ko‘pincha diniy e’tiqodlar, urf-odatlar, axloqiy me’yorlar, marosimlar hamda ijtimoiy munosabatlar ta’sirida shakllanadi. Shuning uchun ham tabu hodisasi tilning oddiy leksik qatlami emas, balki jamiyatning ma’naviy va madaniy hayotini aks ettiruvchi murakkab lingvomadaniy birlik sifatida qaraladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqotda tabu so‘zlarning lingvomadaniy, ijtimoiy va psixologik xususiyatlarini o‘rganish maqsad qilingan. Tadqiqot jarayonida mavzuga oid ilmiy-nazariy adabiyotlar tahlil qilindi hamda mavjud lingvistik va madaniy qarashlar umumlashtirildi. Shuningdek, tabu hodisasining tarixiy shakllanishi va zamonaviy jamiyatdagi funksional xususiyatlarini yoritishda tavsifiy (deskriptiv) yondashuv asosiy metod sifatida qo‘llanildi.

Tadqiqotda qiyosiy tahlil usuli ham muhim o‘rin egalladi. Ushbu usul orqali turli madaniyatlarda tabu tushunchasining namoyon bo‘lish shakllari va ularning o‘ziga xos jihatlari solishtirildi. Natijada tabu tizimlarining har bir jamiyatning diniy e’tiqodi, axloqiy me’yorlari va tarixiy tajribasiga bog‘liqligi aniqlanadi.

Bundan tashqari, lingvomadaniy tahlil usuli yordamida til va madaniyat o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik, shuningdek, tabu so‘zlarning evfemizmlar bilan aloqasi o‘rganildi. Umumlashtirish metodi esa olingan natijalarni tizimlashtirish va yakuniy ilmiy xulosalarni shakllantirish uchun qo‘llanildi.

Natijalar va muhokama

Tabular insoniyat tarixining eng qadimiy davrlaridan boshlab mavjud bo‘lib, dastlab diniy va mifologik tasavvurlar bilan bog‘liq holda yuzaga kelgan. Qadimgi xalqlar ayrim hayvonlar, ruhlar, ilohlar yoki tabiat hodisalarining nomlarini bevosita tilga olish xavf tug‘diradi, deb hisoblaganlar. Natijada ushbu nomlar o‘rniga boshqa ifodalar qo‘llanilgan. Vaqt o‘tishi bilan tabu tushunchasi kengayib, nafaqat diniy, balki ijtimoiy va axloqiy mazmun kasb eta boshlagan. Bugungi kunda jinsiy hayot, o‘lim, kasallik, nogironlik, etnik mansublik, irqiy va gender masalalariga oid ayrim so‘zlar ham ko‘plab jamiyatlarda tabu sifatida qaraladi.

Olimlar tabu hodisasini faqat lingvistik emas, balki antropologik, psixologik va madaniy fenomen sifatida ham o‘rganadilar. Antropologik nuqtai nazardan tabu jamiyatning muqaddas va taqiqlangan tushunchalar haqidagi tasavvurlarini aks ettiradi. Psixologik jihatdan esa tabu insonlarda qo‘rquv, uyat, xavotir yoki hurmat hissini uyg‘otuvchi tushunchalar bilan bog‘liqdir. Madaniy jihatdan qaralganda esa tabular xalqning qadriyatlari, axloqiy me’yorlari va dunyoqarashini ifodalovchi vosita

(cc) BY

hisoblanadi. Shu sababli turli xalqlarda mavjud bo‘lgan tabu tizimlari bir-biridan sezilarli darajada farq qiladi va har bir jamiyatning o‘ziga xos madaniy qiyofasini namoyon etadi.

Zamonaviy tilshunoslikda tabu so‘zlarni o‘rganish madaniyat va til o‘rtasidagi munosabatlarni aniqlashda muhim ilmiy yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Chunki qaysi mavzu yoki tushunchaning taqiqlanishi jamiyatning axloqiy va madaniy qadriyatlari bilan bevosita bog‘liqdir. Masalan, ayrim xalqlarda o‘lim haqida to‘g‘ridan-to‘g‘ri gapirish nomaqbul deb hisoblansa, boshqalarida diniy nomlarni noo‘rin ishlatish qat’iy qoralangan. Ayrim jamiyatlarda esa insonning tashqi ko‘rinishi, jismoniy imkoniyatlari yoki etnik kelib chiqishi bilan bog‘liq salbiy ifodalar tabu maqomiga ega. Bu holat har bir madaniyatning o‘ziga xos ijtimoiy va axloqiy mezonlarga ega ekanligini ko‘rsatadi.

Bugungi globallashuv davrida turli madaniyat vakillari o‘rtasidagi muloqot tobora kuchayib borayotganligi sababli tabu so‘zlarni bilish va ularning madaniy xususiyatlarini anglash alohida ahamiyat kasb etmoqda. Madaniyatlararo kommunikatsiyada bir jamiyat uchun odatiy bo‘lgan ifoda boshqa jamiyat vakillari tomonidan haqoratli yoki nomaqbul deb qabul qilinishi mumkin. Shu sababli tabu hodisasini o‘rganish nafaqat tilshunoslik, balki madaniyatshunoslik, sotsiologiya, psixologiya va kommunikatsiya fanlari uchun ham dolzarb ilmiy masala hisoblanadi.

Tabu so‘zlar ko‘pincha faqat taqiqlovchi yoki cheklovchi vosita sifatida talqin qilinadi. Biroq tilshunoslik, sotsiologiya va madaniyatshunoslik tadqiqotlari shuni ko‘rsatadiki, tabular jamiyat hayotida bundan ham kengroq vazifalarni bajaradi. Ular insonlarning o‘zaro munosabatlarini tartibga soladi, madaniy qadriyatlarni saqlaydi, axloqiy me’yorlarni mustahkamlaydi hamda jamiyatning ma’naviy barqarorligiga xizmat qiladi. Shu sababli tabu hodisasi nafaqat lingvistik, balki ijtimoiy-madaniy omil sifatida ham qaraladi.

Tabu so‘zlarning eng muhim funksiyalaridan biri jamiyatda mavjud axloqiy me’yorlarni saqlash va mustahkamlashdir. Har bir jamiyat o‘z a’zolaridan ma’lum xulq-atvor qoidalariga rioya qilishni talab qiladi. Til esa ushbu qoidalarning shakllanishi va avloddan-avlodga o‘tishida muhim vosita hisoblanadi. Ayrim so‘z va iboralarning taqiqlanishi yoki cheklanishi insonlarni odob-axloq me’yorlariga amal qilishga undaydi. Masalan, haqoratli, qo‘pol yoki odobsiz so‘zlarning qo‘llanilishi ko‘plab jamiyatlarda qoralangan. Bunday cheklovlar insonlar o‘rtasida hurmat va madaniyatni saqlashga xizmat qiladi.

Tabu so‘zlar xalqning milliy o‘zligini va madaniy identifikatsiyasini shakllantirishda ham muhim ahamiyatga ega. Har bir xalqning tarixiy taraqqiyoti, diniy e’tiqodlari, urf-odatlari va qadriyatlari asosida shakllangan o‘ziga xos tabu tizimi mavjud. Ushbu tizim boshqa xalqlarning tabu tizimlaridan farq qilishi mumkin. Masalan, ayrim xalqlarda muqaddas hayvonlar nomini tilga olish nomaqbul

(cc) BY

hisoblansa, boshqalarida qarindoshlar yoki diniy shaxslarning ismlarini bevosita aytish cheklanadi. O‘zbek madaniyatida esa kattalarga hurmat, hayo va odob tamoyillari bilan bog‘liq tabular alohida o‘rin tutadi. Bu kabi xususiyatlar milliy madaniyatning o‘ziga xos belgilarini namoyon etadi va xalqning dunyoqarashini aks ettiradi.

Tabu so‘zlarning yana bir muhim vazifasi nutq madaniyati va muloqot etikasini shakllantirishdan iboratdir. Insonlar kundalik muloqotda ayrim mavzularni to‘g‘ridan-to‘g‘ri emas, balki yumshoqroq va ehtiyotkorroq tarzda ifodalashga harakat qiladilar. Natijada evfemizmlar vujudga keladi va ular nutqning madaniy hamda estetik jihatdan boyishiga xizmat qiladi. Masalan, “o‘ldi” so‘zi o‘rniga “vafot etdi”, “olamdan o‘tdi”, “rahmatli bo‘ldi” kabi iboralar ishlatiladi. Xuddi shuningdek, kasallik, nogironlik yoki yoshi katta insonlarga oid ayrim tushunchalar ham yumshoq shakllarda ifodalanadi. Bu esa suhbatdoshning his-tuyg‘ularini inobatga olish, unga nisbatan hurmat ko‘rsatish va muloqot muhitini ijobiy saqlash imkonini beradi.

Nutq etiketi ayniqsa o‘zbek madaniyatida muhim ahamiyat kasb etadi. Kattalar bilan suhbatda, rasmiy uchrashuvlarda yoki marosimlarda qo‘pol va nomaqbul so‘zlardan qochish kishining tarbiyasi va madaniyat darajasining ko‘rsatkichi sifatida baholanadi. Shu jihatdan tabular muloqot jarayonining tartibli, hurmatga asoslangan va samarali bo‘lishiga xizmat qiladi.

Tabu so‘zlarning muhim funksiyalaridan biri insonning ruhiy holatini muhofaza qilish bilan bog‘liqdir. Hayotda o‘lim, og‘ir kasallik, falokat, urush yoki boshqa fojeali hodisalar bilan bog‘liq mavzular mavjud bo‘lib, ularni to‘g‘ridan-to‘g‘ri ifodalash insonda salbiy hissiyotlar uyg‘otishi mumkin. Shu sababli jamiyatlarda bunday tushunchalarni yumshoqroq va bilvosita shaklda ifodalash an’anasi shakllangan. Masalan, yaqin insonning vafoti haqida gap ketganda, bevosita va keskin ifodalardan ko‘ra muloyimroq iboralar qo‘llaniladi. Bu marhumning yaqinlariga ruhiy jihatdan yengillik beradi va qayg‘uni nisbatan yumshoqroq qabul qilishga yordam beradi. Xuddi shuningdek, og‘ir kasalliklar yoki jismoniy nuqsonlar haqida gapirganda ham ehtiyotkor so‘zlardan foydalanish inson qadr-qimmatini saqlashga xizmat qiladi.

Xulosa

Tabular jamiyatda ijtimoiy tartibni saqlashga ham xizmat qiladi. Muayyan so‘z va iboralarning cheklanishi kishilar o‘rtasida ziddiyat va nizolarning oldini olishga yordam beradi. Ayniqsa, millat, din, irq yoki shaxsiy hayot bilan bog‘liq haqoratli ifodalarning qoralanganligi jamiyatda bag‘rikenglik va o‘zaro hurmat muhitini shakllantiradi. Ijtimoiy me’yorlarga mos keladigan nutq kishilar o‘rtasidagi ishonchni mustahkamlaydi va sog‘lom kommunikativ muhitni yuzaga keltiradi. Shu sababli tabu so‘zlar ko‘pincha jamiyatning ma’naviy va ijtimoiy xavfsizligini ta’minlovchi vositalardan biri sifatida qaraladi. Xulosa qilib aytganda, tabu so‘zlar til va madaniyat o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni namoyon etuvchi muhim lingvistik hodisalardan biridir. Ular nafaqat ayrim tushunchalarni ifodalashni cheklovchi vosita, balki xalqning tarixiy

(cc) BY

tajribasi, diniy e’tiqodlari, axloqiy qarashlari va milliy qadriyatlarini aks ettiruvchi madaniy ko‘rsatkich sifatida ham xizmat qiladi. Har bir jamiyatning o‘ziga xos tabu tizimi mavjud bo‘lib, u mazkur jamiyatning dunyoqarashi, ijtimoiy munosabatlari va ma’naviy me’yorlari bilan chambarchas bog‘liqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Allan, K., & Burridge, K. (2006). *Forbidden Words: Taboo and the Censoring of Language*. Cambridge University Press.

2. Trudgill, P. (2000). *Sociolinguistics: An Introduction to Language and Society*. Penguin Books.

3. Crystal, D. (2003). *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge University Press.

4. Wardhaugh, R. (2010). *An Introduction to Sociolinguistics*. Wiley-Blackwell.

5. Safarov, Sh. (2013). *Pragmatika*. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.

(cc) BY